

SŁOWA KLUCZE – DO CZEGO?

Słowo klucz to pojęcie, które wiele obiecuje. W potocznej świadomości realizuje ono kreatywną funkcję języka jako narzędzie do otwierania skarbcza wiedzy i umiejętności: wiedzy o tożsamości narodu lub grupy, o najważniejszych wydarzeniach danego czasu, umiejętności zrozumienia świata i skutecznego działania. Ale rozwiązania, które dużo obiecują, należy sprawdzać, poddawać krytycznej analizie. Temu między innymi mają służyć teksty zebrane w bieżącym numerze „Przeglądu Humanistycznego”.

Termin słowo klucz (*key word*, *mot clé*) jest używany w semantyce i leksykologii, w statystyce, nauce o informacji, stylistyce, socjologii i w badaniach kulturoznawczych. Większość dziedzin jest reprezentowana w tekstach numeru. Autorzy podejmują próby definiowania słów kluczy w odpowiednich odniesieniach, przedstawiają badania nad nimi, wreszcie analizują różne aspekty języka i kultury za pomocą konceptów, które przyjmują jako słowa klucze. W prezentacji badań nad kluczowością słów i znaków pojawiają się synonimy i odpowiedniki funkcjonalne centralnego pojęcia, takie jak *słowa sztandarowe*, *symbole kolektywne*, *kulturemy*. Choć synonimy (jak to zwykle z synonimami bywa) nie są w pełni równoznaczne, to metody, cele i wyniki analiz są porównywalne. Tradycję badania słów kluczy kojarzymy z nazwiskami, które będą przywoływane w tekstach numeru: Wincentego Lutosławskiego, Paula Guirauda, Raymonda Williama, Anny Wierzbickiej, a na gruncie polskiej tradycji i dyskursu współczesnego – Kazimierza Wyki, Michaela Fleischera, Walerego Pisarka, Jerzego Bartmińskiego (dwa ostatnie należą nie tylko do historii badań nad kluczowością słów w Polsce, lecz także do autorów bieżącego numeru „Przeglądu”).

Metody poszukiwania słów kluczy opierają się z jednej strony na badaniach frekwencyjnych, z drugiej na badaniach ankietowych lub plebiscytach. W analizie frekwencyjnej naturalnymi kandydatami na słowa klucze są słowa najczęstsze. Dużo jednak zależy od przyjętych sposobów liczenia oraz od korpusu referencyjnego, czyli punktu odniesienia. Słowa klucze w badaniach frekwencyjnych rzadko są zresztą celem same w sobie, służą do scharakteryzowania tekstu, ustalenia autorstwa, opracowania algorytmu automatycznego streszczania lub przekładu.

Ankiety dają wgląd w bezpośrednie poczucie językowe mówiących oraz ich hierarchię wartości. Ankiety ograniczone są do wybranej próby i jeszcze bardziej niż badania frekwencyjne zależne od przyjętych założeń. Plebiscyty na słowa roku

organizowane w różnych krajach trudno zresztą nazwać badaniami, to raczej działanie popularyzujące język i jednocześnie zmierzające do uchwycenia rzeczywistości w jego obiektywie.

Struktura bieżącego numeru „Przeglądu” odzwierciedla różne metody i aspekty badań nad kluczowością słów.

Pierwszą grupę tworzą teksty wprowadzające w dziedzinę, historię i metody badań. Walery Pisarek wyróżnia aż sześć kategorii słów kluczy, po czym skupia się na badaniu słów i pojęć sztandarowych, wyraźnie wartościowanych, pełniących oprócz funkcji nominacyjnej także integrującą wokół jakiejś wartości lub w opozycji do niej. Na kulturowy aspekt słów kluczy, kulturemów czy konceptów kulturowych zwraca uwagę Jerzy Bartmiński, który również przedstawia najpierw różne profile i odniesienia centralnego pojęcia. Autor skupia się – za Anna Wierzbicką – na konceptach kulturowych narodu lub wspólnoty językowej i opisuje między innymi badania własnego zespołu nad symboliką kulturową języków słowiańskich oraz najnowsze analizy symboli aksjologicznych w polskim dyskursie publicznym. Część wprowadzającą uzupełnia tekst Macieja Edera znacznie różniący się od poprzednich: opisuje on aspekt statystyczny kluczowości słów, ale nie jako cel sam w sobie, lecz sposób charakterystyki tekstu na tle innych tekstów. Różne sposoby wybierania słów najczęstszych pozwalają nie tylko ustalić podobieństwo tekstów, a co za tym idzie pomagają w ustaleniu autorstwa. Takie badania prowadzą także do ustalenia na czysto statystycznych danych dla wielkiej grupy tekstów, np. dla powieści jednej epoki, charakterystycznych kręgów tematycznych odzwierciedlonych w tzw. słowozbiorach – grupach wyrazów pozostających w badanych tekstach w bliskim sąsiedztwie. Magdalena Majdak przedstawia słowa klucze dawnych wieków na podstawie korpusów historycznych polszczyzny.

W drugiej części numeru zebraliśmy teksty przedstawiające konkretne projekty i badania związane z kluczowością. Adam Pawłowski traktuje szeregi słów kluczy w korpusach chronologicznych jako narzędzie pomagające odkryć prawidłowości dotyczące rozwoju języka, jak powstanie neosemantyzmów, lub świata zewnętrznego, jak astronomiczne lub rytualne cykle czasu dla poszczególnych obiektów. Marek Łaziński opisuje doświadczenia projektu Uniwersytetu Warszawskiego monitorowania słów najczęstszych w prasie oraz wyłaniania w plebiscycie słów roku na tle podobnych projektów w innych krajach i językach. Słowo roku 2015 *uchodźca* znajduje po raz pierwszy odpowiedniki znaczeniowe w plebiscytach w kilku krajach europejskich (m.in. we Francji, w Niemczech i Czechach), co pozwala zadać pytanie o ewentualne ponadnarodowe słowo czy raczej pojęcie roku. Czeskie słowa roku, wyłaniane w plebiscycie „Lidových novin” i słowa klucze czeskiego dyskursu opisuje Milena Hebal-Jeziarska.

Trzecia grupa tekstów gromadzi analizy różnorodne, skoncentrowane na konkretnych leksemach lub polach leksykalnych, które mogą służyć za klucz do analizy jakiegoś szerszego zagadnienia. Małgorzata Marcjanik stawia pytanie, czy pojęcie demokratyzacji słuszenie jest traktowane jako kluczowe w opisie polskiej grzeczności językowej. Błażej Popławski szuka słów kluczy, czy raczej wytrychów w stereotypowym przedstawieniu Afryki. Helena Markowska ujawnia retoryczną siłę słów kluczy, analizując najczęstsze środki z arsenału romantyków w ich sporze z klasykami. Patrycja Bobowska-Nastarzewska za pomocą metafor kognitywnych analizuje pojęcie *człowiek* jako kluczowe w filozofii Paula Ricœur.

Numer tematyczny o słowach kluczach nie jest jednorodny, bo nie jest jednoznaczne centralne pojęcie. Mamy nadzieję, że zgromadzone teksty, opisy badań i propozycje teoretyczne pomogą choć trochę wieloznaczność i niejednoznaczność aksjologię pojęcia słów kluczy oswoić.

Marek Łaziński